

İş Ahlâkının İlk Göze Çarpan Sorunları*

Norman BARRY

45

Aslında bir Amerikan icadı olan iş ahlâkının, Britanya’da popülaritesi (ve modası) hızla artıyor.¹ İş ahlâkı pratisyenlerinin Marksist veya sosyalist olmamasına rağmen, iş ahlâkının bu yüzyıl boyunca yapılan kapitalizmle ilgili eleştiriler çerçevesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Hiç şüphesiz, bir çok iş ahlâkı teorisyeni, iş ahlâkının işletme etkinliklerine normal olarak toplumcu yanı ağır basan, belli ahlâkî görevler yükleyerek, kapitalizmi (en azından onun aşırılıklarından) kurtarmak için tasarlandığı ve bunun da ticareti daha kabul edilebilir hâle getireceği konusunda ısrar edecektir. Eleştirmenler, eğer fazla ciddiye alınırsa, iş ahlâkının, esas olarak kâr peşinde koşan işletmeler arasındaki geleneksel akdî düzenlemeleri bozarak işletmeye (ve topluma) ciddi bir şekilde zarar vereceğini ileri sürmektedirler. Eleştirmenler, eğer “işletmeler ihtilafli toplumsal amaçları yerine getirmelidir” şeklindeki bir talep ile “görünmez el”in hareketleri sınırlanırsa, faydacı anlamda, hepimizin bundan muzdarip olacağını iddia etmektedirler.

Bu argüman, en azından, Mandeville’in *Fable of the Bees* (1705) adlı kitabına kadar geriye gider.² Bu kitabında Mandeville, “fazilet” ve “ticaret”i karşılaştırdı ve sözde bir toplumsal iyilik adına normal hırs ve kendi çıkarını gözetme motivasyonlarının sınırlandırılması durumunda, toplumsal sefaletin ortaya çıkacağını iddia etti. Bu düşünceler, bir dereceye kadar, Milton Friedman’ın bir makalesinde yumuşatılmış bir biçimde yer almıştır.³ Friedman bu makalesinde, işletme personelinin sorumluluğunun, “hem hukukta hem de ahlâkî gelenekte somutlaşan toplumun temel kurallarına uyarken, işletmeyi kendi arzularına göre (ki bu arzular genellikle mümkün olduğu kadar çok para kazanmak olacaktır) yönetmek” olduğunu iddia etti.

1. Genel bir giriş için bkz. R. De George, *Business Ethics*, New York: Macmillan, 1982; T. Beauchamp and N. Bowie (eds.), *Ethical Theory and Business*, Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, 4th edition, 1992. Şüpheli bir eleştiri için bkz. Norman Barry, *The Morality of Business Enterprise*, Aberdeen: Aberdeen University Press, 1991.

2. F. B. Kaye (ed.), Oxford: Clarendon Press, 1925.

3. “The Social Responsibility is to Increase its Profits” in Beauchamp and Bowie, *op. cit.*, s. 57.

İş ahlâkı teorisyenlerinin meşgul oldukları alan şirketlerdir; ve bu disiplinin en çok beğenilen teması, bu şekildeki ticarî girişimlerin “toplumsal sorumluluğu”dur. Burada, işletmelere verilen talimatın, sadece geleneksel gayri ahlâkî davranıştan imtina etmek değil, fakat aynı zamanda toplumsal iyiliği yücelten olumlu faaliyetlerle iştigal etmek olduğunun fark edilmesi gerekir. Bir şirketin potansiyel olarak tehlikeli olduğunu bildiği bir arabayı imal etmeyi sürdürdüğü meşhur Ford Pinto davası ya da cahil üçüncü dünya annelerine Nestlé’nin “bebek formülü”nü satması meselesi, ilk türden talimatlara, yani geleneksel gayri ahlâkî davranıştan imtina etmeye örnek gösterilebilir.⁴ İkinci türden görevler, çalışma yerinde olumlu faaliyette bulunmayı, fabrikanın farklı yere taşınmasında ve el değiştirmesinde toplumun çıkarlarını hesaba katmayı, yerel türde refah sorumluluğunu ve genel hayır işlerini üstlenmeyi ve en önemlisi hukukun gerektirdiğinin ötesinde çevre konusunda kaygı duyulduğu göstermeyi ihtiva eder. Bu liste potansiyel olarak sonsuza kadar uzayabilir; ve listede yer alan bütün görevler normal olarak kârdan fedakârlık etmeyi gerektirir.⁵

İş ahlâkı teorisyenleri, sıkça “ahlâkiliğin kârlı olduğu” iddiasında bulunurlar. Bir çok durumda, göze batan gayri ahlâkî davranışların hukuk ya da piyasa tarafından cezalandırıldığı doğrudur. Fakat bir çok alanda bu, her zaman böyle olmaz. Bu, büyük ölçüde, hukuk ve piyasa tepkilerinin sadece olay olduktan sonra ortaya çıkabilmesi sebebiyledir; hatta, firmaların ve fertlerin kuşkulu durumlardan çıkar sağladığı çok sayıda örnek vardır. Her halükârda, eğer ahlâkın iyi iş demek olduğu doğru ise, bu, orijinal bencil motivasyon fikrinin açıkça tekrar teyit edilmesi değil midir? Ahlâkî davranış, kesin olarak, çoğu zaman “ilke” ile “kâr” arasında bir tercih yapmayı mı icap ettirir? Bu tür bir muhakemeye, Mandeville’nin güldüğü tahmin edilebilir.

Bütün işadamlarının ahlâkî davranması hâlinde, boğucu hükümet düzenlemelerine gerek kalmayacağından, bu tür iş adamlarının muhtemelen daha iyi durumda olacakları doğrudur. Taraflar arasında hukukî bağlayıcılığa sahip anlaşmalar olmadığında, işbirliğine dayanan davranışın ortaya çıkma ihtimalinin bulunmadığı durumlarda, işadamlarının, kendilerini “mahkumların ikilemi” pozisyonunda bulmaları gayet muhtemeldir. Bu ikilemler, özellikle, çevre meselelerinde tekrar tekrar ortaya çıkmaktadır. Bu gibi durumlarda ahlâk çok defa işe yaramaz. İş ahlâkı teorisyenleri, işletme bağlamında ahlâkî olmanın ne anlama geldiği konusundaki karmaşıklıklardan haberdar olmamalarına ve bunu araştırmamalarına rağmen, ticaret erbabına münasip davranış tarzları tavsiye etmeye çok heveslidirler.

İşletmelere olumlu sosyal görevlerin yüklenmesi, açıkçası, bir çok tartışmayı beraberinde getirmektedir. Bunun için gösterilen sebep, çoğu kere hukuk ve toplu-

4. Bu konuda Nestlé’nin herhangi bir yanlış yapıp yapmadığı hakkında bazı tartışmalar vardır. Bkz. Barry, *op. cit.*, Böl. 2.

5. Normal olarak sadece insanlar tarafından yapılabileceği düşünülen eylemlerden, suni bir varlığın, yani şirketin ahlâkî ve hukukî olarak sorumlu tutulup tutulmayacağı konusuna ilgi gittikçe artmaktadır. Şirketler şimdi “büyük maddî imkânlar” a sahip olmaları nedeniyle, suç eylemleri ile karşılaşmaktadır. Bkz. Barry *op. cit.*, Böl. 2.

mun şirketlere örneğin sınırlı sorumluluk, yasal "kişilik" ve ticareti mümkün kılan bütün kural ve sosyal düzen aygıtları gibi belli "ayrıcalıklar" vermesidir. Bazen, toplum ve işletme arasında karşılıklı yükümlülükler koyan bir tür toplumsal sözleşmenin olduğundan söz edilir. Dolayısıyla, kâr peşinde koşma, toplumun ihtiyaçlarına göre düzenlenmelidir.

Ne var ki, şüpheciler, bu sözde yasal ayrıcalıkların *common law* (örf ve âdete dayalı hukuk sistemi) yoluyla oluşabileceğini ve gerçekten de bu yolla oluştuğunu düşünür. Örneğin sınırlı sorumluluk, verimli olduğu için gelişmiştir. Zaten, insanlar, kendilerini borçlanma yükümlülüğüne karşı koruyan acentelerle alış veriş yapmayı reddetme konusunda özgürdür.

İş ahlâkı eleştirmenleri, daha çok teorik düzeyde, sözde toplumsal sözleşmenin mecburen belirsiz olacağını savunur: Şirket konusunda birbirleriyle rekabet halinde ahlâkî iddialar vardır ve bunların bir düzene sokulması gerekir. İşletme (teşebbüs), fabrikanın farklı yere taşınması sonucu doğacak yeni işler yaratma ihtimalinden daha çok, fabrikanın kapanmasından doğacak işsizlik konusundan mı kaygılanmalıdır? Bu sorular, bazen iş ahlâkçılarının düşündüklerinden daha zordur. İşletme tarafından yerine getirilen refah faaliyetleri, kaçınılmaz olarak seçici olmalıdır. Bu faaliyetler belli işçileri ve onların yaşadığı yerel toplulukları kayırır. Bu "âdil" mi?

Buradaki asıl tartışma, sırasıyla hissedarlar (*stockholder*)'ın ve "alâkadarlar (*stakeholders*)"ın iddiaları konusundadır. İş ahlâkı teorisyenlerini eleştirenler, bir şirketin hissedarlarının onun sahibi olduklarını ve bu şirketlere yatırım yaparak, en büyük kazancı elde etmeye hak kazandıklarını ileri sürerler. Alâkadarlar teorisi, özel mülkiyetin önceliğini yadsıyan ve işçileri, tedarikçileri, dağıtıcıları, yerel toplulukların sakinlerini ve nihayet genel olarak "toplumu" kapsayan bütün ahlâkî görevler ağını bir araya getiren, gerçekten komüniteryen bir doktrindir.

Ancak, alâkadarlar teorisinin ihmâl ettiği önemli bir nokta vardır: Bir piyasa ne kadar rekabetçi olursa, sosyal iyilik yapma imkânları o kadar azalır. Sadece tekel koşullarındaki şirketler sosyal faaliyetlerle uğraşacak "boş vakit" bulur. Elbette buna farklı sebeplerle de karşı çıkılacaktır. Dahası, bir şirket (hissedarların kazancına malolan) sosyal faaliyetlere ne kadar çok önem verirse, şirketin ele geçirilme (hisselerinin çoğunu satın alarak bir şirketi kontrol etme) tehlikesi o kadar çok artar.

İş ahlâkının daha sinik eleştirmenleri, "toplumsal sorumluluk" tezinin şirketlerin yönetimlerinde gönüllü benimsendiğini kabul etme eğiliminde olduğunu ileri sürerler. Ne de olsa, iyilik yapmak için çalışmak, hissedarlara azamî kazancı sağlamak için çalışmaktan daha kolaydır. Aynı zamanda, toplumsal faaliyetlerde bulunarak kazanılabilecek bir toplumsal statü vardır. Eleştirmenler, bütün bunların şirketler ile işçiler arasındaki birincil-ikincil ilişkisini bozacağını iddia ederler. Ne var ki, aynı eleştirmenler hissedarların, toplumsal görevlerin yerine getirilmesini istemeleri durumuna hiçbir itirazda bulunmazlar. Nihai maliyeti kendileri yükledikleri için, bu, gerçekten ahlâkî olacaktır.

İş ahlâkının çoğu, piyasaların çalışma biçimi konusunda biraz bilgisiz olarak yazılır. Büyük paraların kazanıldığı malî piyasalarda, çoğunlukla, ortaya konulacak

bilgilerin kullanımını konusunda tetikte bekleyen insanlar iyi bir örnektir. Bu piyasalarda “adalet”i sağlama arzusuyla, “adil oyun alanı” tesis etme teşebbüslerine girilmiştir. Bu anlayışa göre, “adil oyun alanı” sayesinde, hiç kimse, kıt bilgiye sahip olması yüzünden, “adaletsiz” bir avantaj elde etmeyecektir. Bu nedenle, iç bilgiye dayanan ticarete ve bilgiden kâr sağlanan diğer ticarete kısıtlama getirilmiştir. Adil bir oyun alanının (mükemmel denge durumu hariç) hiçbir zaman olamayacağı idrak edilememiştir.⁷ İç bilgiye sahiplik tanımının genişletilmesi, bireysel özgürlüğe yönelik bir tehdidi, hukukun üstünlüğü ilkesinin zayıflatılmasını ve sermaye piyasalarındaki verimsizlikleri beraberinde getirmiştir. Yasalaşmış iş ahlâkının olmadığı durumlarda, iş dünyası, hissedarlar ve onların işçileri arasında sözleşmeler yoluyla bilginin kullanılmasını düzenleyebilir.

Hiç şüphesiz, iş ahlâkı son yıllarda halka mâl olmuş skandallar nedeniyle gündeme gelmiştir. Fakat bunların çoğu açık suçları (genellikle sahtekârlık) ihtiva etti ve hiçbir ahlâkî sorun ortaya çıkarmadı. Bu, işletmelerde gerçek ahlâkî sorunların olduğunu inkâr etmek demek değildir. Görevler arasında çatışmalar ortaya çıkabilir; ve bazen hukukun cevaz verebileceği eylemlerin genellikle gayri ahlâkî olduğu düşünülebilir. Fakat hepimiz günlük hayatımızda, daha az dramatik de olsa, benzer sorunlarla karşılaşırız. Sadece işletmelere uygulanan özel ahlâkî görevlere gerçekten ihtiyaç olup olmadığı şüphelidir. Mandeville’in eşsiz üslûbuyla isimlendirdiği gibi, iş ahlâkının çoğu “göz boyama”dan ibarettir.

Çeviren: Mustafa DEMİRCİ

* “Unsubtle Seductions of Business Ethics”, *Economic Affairs*, Eylül/Ekim 1993, s. 20-22.

7. Bkz. Henry Manne, *Insider Trading and the Stock Market*, New York: Free Press, 1966.